

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-7570-9132>

MOKSLINIŲ TYRIMŲ KRYPTYS: kompiuterinė lingvistika, lietuvių kalbos sintaksė ir morfologija.

DOI: <https://doi.org/10.35321/bkalba.2024.97.10>

VALDYMAS AR ŠLIEJIMAS: KILMININKU REIŠKIAMAS NEDERINAMASIS PAŽYMINYS IR PRIELINKSNINĖ KONSTRUKCIJA

ESMINIAI ŽODŽIAI: sintaksiniai ryšiai, valdymas, šliejimas, kilmininkas, nederinamasis pažyminys, prielinksninė konstrukcija.

ANOTACIJA

Straipsnyje apžvelgiami mokslinėje literatūroje pateikti prijungiamojo ryšio vertinimai. Detaliau panagrinėta kitų autorių nuomonė apie valdymo ir šliejimo ryšius, ypač ginčytiniais atvejais. Autorė kreipia dėmesį į daiktavardžio kilmininko, einančio nederinamuoju pažyminiu, ryšį su pažymimuoju žodžiu. Atskirai aptariami šio linksnio valdymo ir šliejimo atvejai, o kartu svarstomas prielinksninių konstrukcijų sintaksinių ryšių klausimas.

ABSTRACT

The article reviews the estimation presented in the scientific literature regarding the subordinating relation in word combinations. The opinion of other authors on the relationships of control and adjoining are examined in more detail, especially in contested cases. The author draws attention to the relationship of genitive case of the noun, which is a non-agreeing attribute, with the head word, and also discusses cases of control and adjoining the genitive of the noun. Prepositional constructions are also discussed separately in aspect of control and adjoining.

ĮVADAS

Kompiuterizuojant kalbą kartais iškyla problemų dėl gramatikose pateikiamų skirtingų to paties kalbos reiškinių vertinimų. Pradėjus kurti *Lietuvių kalbos gramatikos informacinės sistemos* (LIGIS) sintaksinę dalį paaiškėjo, kad gra-

matikose ir įvairiuose sintaksės darbuose nevienodai vertinami kai kurie sintaksinių ryšių atvejai. Čia norėtusi atidžiau panagrinėti nederinamojo pažyminio ryšį su pažymimuoju žodžiu. Gana įprasta jį laikyti valdymu, tačiau apdorojant lietuvių kalbą kompiuteriu tai pasirodė gana nepatogus faktas. Kompiuterizuojant lietuvių kalbos sintaksę, atsižvelgiama į valentingumo tyrimus, kurie yra orientuoti į „bendrasias žodžių junglumo galimybes, atspindinčias tiek sintaksinį (plg. *labai geras pasiūlymas*, bet ne **labai pasiūlymas*), tiek loginį semantinį ar leksinį žodžių junglumą, plg. *Tėvo keptuvė kaboją ant vinies*, bet ne **Vaiko smalsumas kaboją ant vinies*“ (Babickienė, Venckutė 2013: 169). Valentingumas, kaip žinoma, yra žodžio reikšmės lemiamą ypatybę atverti tam tikrą skaičių laisvų vietų, kurias sakinyje (arba žodžių junginyje) užima tam tikros reikšmės žodžiai bei jų formos arba jų atitikmenys (pvz.: Sližienė 1994: 16; Vaičiulytė–Semėnienė 2023: 182). Valentingumo žodynai ar kiti darbai žodžių valentingumo klausimu leidžia spręsti apie veiksmažodžių (pvz.: Sližienė 1994, 1998, 2004), būdvardžių (pvz., Vaičiulytė–Semėnienė 2001), taip pat kai kurių išvestinių daiktavardžių (pvz., Vaičiulytė–Semėnienė 2023) valdymą, tačiau juose nenurodyta, kad būtų valdomas nederinamasis pažyminys. Kalbą kompiuterizuojant, tam tikrų žodžių (daiktavardžių,rieveiksmių, skaitvardžių) valdymą galima nustatyti pagal semantinius žodžio požymius, bet valdomo nederinamojo pažyminio negalima aptikti jokiais kompiuteriui prieinamomis priemonėmis.

Todėl šio straipsnio tikslas – atidžiau panagrinėti nederinamojo pažyminio ryšį su pažymimuoju žodžiu, t. y. pasvarstyti, ar tai valdymas, ar šliejimas, taip pat atkreipti dėmesį į prielinksnių konstrukcijų sintaksinius ryšius ir nurodyti, kokio sprendimo bus laikomasi *Lietuvių kalbos gramatikos informacinėje sistemoje*. Straipsnis yra kritinės analizės pobūdžio, parašytas taikant dedukcinį metodą.

1. SINTAKSINIŲ RYŠIŲ TIPAI ĮVAIRIOSE PUBLIKACIJOSE

Aptariant sakinių sudarančių žodžių ryšius paprastai skiriami prasmės ir sintaksiniai ryšiai, o pastarųjų paprastai skiriami du pagrindiniai tipai, pvz.:

Žodžiai, kurie sudaro sakinį, turi tam tikrų sąsajų vienas su kitu. Paprastai ryšiai tarp žodžių skirstomi į dvi dalis: 1) vidinius, arba prasmės, ryšius ir 2) išorinius (formaliuosius), arba gramatinius (sintaksinius), ryšius. Vidiniai ryšiai tarp žodžių yra objektyvūs, natūraliai egzistuojantys santykiai. <...> Tradicinėje kalbotyroje

išorinis (formalusis) ryšys vadinamas gramatiniu ryšiu. Lingvistikoje jam dažnai vartojamas *sintaksinių ryšių* terminas. Sintaksiniai ryšiai gali būti dviejų tipų: 1) sujungiamieji; 2) prijungiamieji¹ (Aliyeva 2014: 41–42).

Bene daugiausia prieštaringų nuomonių pasakoma dėl prijungiamųjų ryšių. Lietuvių sintaksėje pagal ryšio formaliąją raišką paprastai skiriami trys prijungimo būdai: derinimas, valdymas ir šliejimas (žr. Babickienė, Venckutė 2013: 171). Dėl derinimo didesnių nesutarimų lyg ir nekyla. Labai panašiai nusakomas šis ryšys įvairioje literatūroje: „Derinimu vadinamas prijungtosios žodžio formos pritaikymas prie pagrindinės pagal morfologinę kategoriją. Derinama prijungtojo žodžio forma gauna pagrindinei formai būdingos linksnio, skaičiaus, giminės kategorijos rodiklius“ (Ambrazas 1986: 8); „Derinimu vadinamas priklausomojo dėmens formos priderinimas prie pagrindinio dėmens formos“ (LKG 1976: 11); „Derinimas yra toks prijungimo būdas, kai pagrindinio žodžio giminė, skaičius ir linksnis lemia priklausomojo žodžio atitinkamą formą“ (ŽS).

Gal tik naujaisiuose, į Vakarų lingvistiką orientuotuose darbuose pabejojama dėl linksnio derinimo; aiškiu laikomas tik skaičiaus ir giminės derinimas (Holvoet 2009: 110). Štai aptardamas pavyzdį *noriu skanaus pyrago* Axelis Holvoetas mini, kad pagal sandų teoriją būtų teigiama, jog linksnį gauna visas sandas *skanaus pyrago*: „Priklausomybių gramatikoje logiška manyti, kad būdvardis linksnio požymį gauna iš daiktavardžio, o šis – iš veiksmažodžio. Sandų struktūra paremtoje sintaksėje būtų teigiama, kad *skanaus pyrago* sudaro sandą, kuris kaip visuma gauna linksnį iš veiksmažodžio“ (Holvoet 2009: 111). Tačiau šio darbo autorės jau ir anksčiau atkreiptas dėmesys, kad sintaksės aprašymo būdas ar sintaksinės analizės pobūdis, puikiai tinkantis vienos kalbos sintaksinei sandarai perteikti, nebūtinai perteikia kitos kalbos sintaksines ypatybes (Šveikauskienė 2013). Vitas Labutis taip pat yra atkreipęs dėmesį į tuos skirtumus, t. y. rašęs, kad amerikiečių sukurtos frazių gramatikos pagrindinis principas aprašyti kalbą atsižvelgiant tik į linijinę sakinio struktūrą, t. y. pagal žodžio apsuptį jungiant žodžių grupes į sandus, lietuvių kalbai netinka: „Neturinčioje griež-

¹ “Words, which are combined and constitute a sentence, should have some link relations between each other. Usually, the relations between the words are divided into two parts: 1) the internal or the meaning relations and 2) external (formal) or grammatical (syntactical) relations. The internal relations between the words are the objective relations which exist in the nature. <...> In traditional linguistics the external (formal) relationship is called the grammatical connection. It is often called syntactic relations in linguistics. Syntactic relationship is expressed in two forms: 1) Coordinating relations; 2) Subordinating relations” (Aliyeva 2014: 41–42).

tos sugramatintos žodžių tvarkos lietuvių kalbos sintaksėje apsupčių principas beveik nepritaikomas“ (Labutis 1998: 15). Priklausomybių gramatika, kurios pagrindą sudaro valentingumo teorija (Tesnière 1959), ir buvo sukurta Europos fleksinėms kalboms, nes jų struktūra iš principo skiriasi nuo anglų kalbos. Priklausomybių gramatikos požiūriu, „<...> sintaksės užduotis yra ne tiek grupuoti žodžius į frazes, kiek nustatyti tiesioginius ryšius tarp pačių žodžių“ (Kay, Gawron, Norvig 1994: 53). Taigi, priklausomybių gramatika paplito, nes ji fleksinėms, laisvą žodžių tvarką sakinyje turinčioms Europos kalboms tiko daug labiau nei sandais operuojanti frazių gramatika:

Neatsitiktinai priklausomybių gramatika labiausiai tiko tyrėjams tų kalbų, kuriose žodžių tvarka yra gana laisva ir kuriose frazės sąvoka atrodo ne tokia svarbi, nes pagrindinis žodžių junginio dėmuo ir nuo jo priklausantys dėmenys sakinyje ne visada būna išsidėstę ta pačia tvarka, jie net gali nebūti greta vienas kito² (Kay, Gawron, Norvig 1994: 55).

Kad sintaksinės analizės pobūdis gali būti labai skirtingas ir tai priklauso nuo kalbos, rašo ir kitų šalių kalbininkai. Štai nurodoma, kad rusų kalboje daug ką lemia linksniai ir veiksmažodžio formos, šiek tiek informacijos gali turėti ir žodžių tvarka, o anglų kalboje beveik viską nulemia žodžių tvarka, ir daiktavardžio bei veiksmažodžio formų variantai atliekant sintaksinę analizę mažai tegali padėti (Henisz-Dostert, Macdonald, Zarechnak 1979: 116). Pagal galūnes anglų kalboje sintaksiniai ryšiai nustatomi tik labai retais atvejais, pvz., *I know Danny and Toni knows me* ir *I know Danny and Toni know me* (Winograd 1983: 136), todėl teorijose, orientuotose pirmiausia į anglų kalbą, visiškai nenumatytas informacijos paėmimas iš žodžių galūnių, kurios turi lemiamą įtaką atliekant lietuvių kalbos sakinių sintaksinę analizę.

Tačiau naujausiuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose derinimas, kurį parodo žodžių galūnės, nebelaikomas vienu iš trijų sintaksinio ryšio būdų. Plėtojamas į du prijungiamojo ryšio tipus orientuotas modelis (pvz.: Holvoet, Judžentis 2003; Holvoet 2009). Toks modelis kaip sintaksinius ryšius numato komplementavimą ir modifikavimą; derinimą pagal jį linkstama laikyti ne sintaksiniu, o morfosintaksiniu ryšiu ar sintaksinio ryšio rodikliu. Apie tai plačiau bus rašoma 1.3 skyrelyje, o dabar aptartinas valdymas ir šliejimas, nes bene labiausiai nuomonės skiriasi būtent dėl jų.

² “It is no accident that dependency grammar has appealed most to students of languages with relatively free word order where the notion of a phrase appears less important because a head and its dependents may not always appear in the same order or even adjacent to one another” (Kay, Gawron, Norvig 1994: 55).

1.1. Valdymo aprašymas

Kai kuriuose ankstesniuose lietuvių autorių darbuose ryškinama tik veiksmažodžiui būdinga valdymo ypatybė, pvz.: „Veiksmažodinius junginius yra priimta klasifikuoti pagal valdomų linksnių ar linksnių su prielinksniu pobūdį“ (Grenda 1964: 137). Vėliau plačiau aptariamas ir kitoms kalbos dalims būdingas valdymas:

Valdyti gali įvairiausių kalbos dalių žodžiai: veiksmažodžiai (*kurti laužą, bijoti vilko, sakyti draugui, domėtis muzika, sėdėti palapinėje, pykti ant brolio, eiti per mišką, sutarti su kaimynu*), daiktavardžiai (*šuns kova su vilku, puodyne be qsy, maišas bulvių, medžio šaka...*), kai kurie būdvardžiai beirieveksmiai (*pilnas vandens, palankus vaikams, įstabus tuo, daug vargo...*), skaitvardžiai (*šimtas knygų, dvejetas arklių, dešimt iš jūsų...*) <...> (Labutis 1998: 34).

Dėl bendro valdymo apibrėžimo iš pažiūros lyg ir sutariama: „Valdymu vadinamas prijungtojo žodžio kaitomos formos (paprastai skirtingos) parinkimas, priklausantis nuo pagrindinio žodžio junglumo“ (Ambrazas 1986: 8); „<...> kai priklausomojo žodžio formą lemia pagrindinio dėmens ypatybė prisijungti tam tikrą linksnį, <...> abu dėmenys yra susieti valdymo būdu (Babickienė, Venckutė 2013: 172); „Žodžių valdymas sakinyje yra toks jų santykiavimas, kada vienas žodis gauna tokią formą (linksnį), kokios kitas žodis reikalauja pagal reikšmę“ (Žiugžda 1960: 16); „Valdymo atveju vienas žodis primeta kitam tam tikrą formą, kuri jam pačiam nėra būdinga“ (Holvoet, Judžentis 2003: 18).

Tačiau skiriasi nuomonės dėl atskirų linksnių traktavimo valdymo ar šliejimo požiūriu. Antai vietininką Vitas Labutis (1998: 35) pateikia kaip pavyzdį aprašydamas veiksmažodžių valdymą: *sėdėti palapinėje*. Tritomėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – LKG) rašoma, kad „apie vietininko valdymą galima kalbėti tik su tam tikra išlyga“ (LKG 1976: 12) ir veiksmažodžių junginiai su vietininku aptariami prie šliejimo. O Aldona Paulauskienė teigia, kad „vietininkas tikrai nėra valdomasis linksnis, nes jo reikšmė (kaip irrieveksmio) visai nepriklauso nuo veiksmažodžio, su kuriuo jis sudaro junginį“ (Paulauskienė 2002: 25). Kaip argumentą, paneigiantį, jog vietininkas yra valdomas, autorė pateikia faktą, kad veiksmažodiniame žodžių junginyje šį linksnį pakeitusrieveksmiu, pvz., *ten*, jau gaunamas šliejimas.

Mokykloje sintaksinius ryšius nustatyti mokoma keliant klausimą. Kad *gyventi kur?* nėra valdymas, parodytų toks sakiny: *Paskui jie gražiai ir lai-*

mingai gyveno. Tačiau *norėti* taip pavartoti negalima. **Jie labai norėjo* – be papildinio nepakankamai aiški sakinio reikšmė, trūksta informacijos. Papildymo reikmės priežastis – „žodžio semantinis nepakankamumas“ (žr. Vaskeleitė 2009: 81). Apie *gyventi* negalima pasakyti, kad jis semantiškai nepakankamas. Pateiktas sakinytis *Paskui jie gražiai ir laimingai gyveno* yra visiškai aiškus. Taigi, iš tokių pavyzdžių būtų sprendžiama, kad veiksmažodis *norėti* valdo kilmininką, o veiksmažodis *gyventi* vietininko nevaldo.

1.2. Šliejimo aprašymas

Patį primityviausią šliejimo apibrėžimą pateikia Narmin Alijeva: „<...> jei ryšys tarp dviejų žodžių nėra derinimas ar valdymas, vadinasi, tai yra šliejimas“³ (Alijeva 2014: 43). LKG šliejimu „vadinamas toks ryšys, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio, pastarojo nereikalaujamas; jis formaliai neapibrėžtas, tik logiškai siejamas su pagrindiniu dėmėniu“ (LKG 1976: 12). Panašiai nusako šį žodžių tarpusavio ryšį ir kiti autoriai: „<...> šliejimas – tai toks prijungiamojo santykio reiškimo būdas, kur žodis ar atskira jo forma sintagminio santykio formaliai nerodo, jis nustatomas tiktai pagal prasmę“ (Labutis 1998: 36); „Tai toks prijungimo būdas, kuris su formų kaita nesusijęs (formaliai nežymėtasis), remiasi tik žodžių prasminiais ryšiais ir nesąlygojamas pagrindinio dėmens junglumo (valentingumo). Šiuo būdu paprastai prišliejami nekaitomi žodžiai ar nekaitomosios atskiros jų formos: prieveiksmai (*rašyti taisyklingai, labai toli, juodai margas, vėlai naktį*), bendratys (*ėmė rašyti, teisė mokyti, noras patikti*), padalyviai (*atsikėlė auštant, parėjo sugulus*)“ (Bučienė 2014: 30). Priduriama, kad šliejimas „paprastai esti silpnasis prijungiamasis ryšys“ (Bučienė 2014: 31), nes „šliejamasis žodis nėra būtinas pagrindinio dėmens reikšmei (*užmigo skaitydamas, garsiai skaito, pagalvojau pabudęs*)“ (Bučienė 2014: 31). Į silpnąjį ir stiprųjį, beje, skaidomas ir valdymas, pvz.:

Skiriamas būtinas, arba stiprusis, valdymas, kai veiksmažodžiai būtinai reikalauja tam tikro linksnio formos, papildančios jų reikšmę, ir nebūtinas, arba silpnasis, valdymas, kai veiksmažodžiams tam tikra linksnio forma yra nebūtina, tik fakultatyvi. <...> Tačiau išvesti griežtos ribos tarp stipriojo ir silpnąjo valdymo, taip pat tarp silpnąjo valdymo ir šliejimo negalima (LKG 1976: 12).

³ “<...> if there is no concordance and control relation between two words, then it is the adjoining relation” (Alijeva 2014: 43).

Tiesa, A. Paulauskienė atkreipia dėmesį į per plačią valdymo sampratą ir teigia, kad valdymu turėtų būti laikomi tik stipraus valdymo atvejai, o silpnasis valdymas, jos nuomone, turėtų būti laikomas šliejimu:

Aišku, kad linksniai, atsakantys į klausimus ko?, kam?, ką?, kuo?, yra valdomi, kad jų tiesiog reikalauja tariniu einantis veiksmožodis, ir jie yra papildiniai. Bet kaip vadinti ne objektinį, o aplinkybių ryšį, esantį tarp veiksmožodžio ir linksnio. Juk aplinkybes reiškiantysrieveiksmiai yra šliejami <...>. Kai pats daiktavardis reiškia ne daiktą, o aplinkybę, kai kurie linksniai suprieveiksmėja. Ir prieveiksmėja ne tie valdomieji, o šliejamieji linksniai, ypač vietininkas. Gal dėl to skiriami įvairūs valdymo stiprumo laipsniai (stiprusis ir silpnasis). O vietininkas tai tikrai nėra valdomas linksnis, nes jo reikšmė (kaip ir prieveiksmio) visai nepriklauso nuo veiksmožodžio, su kuriuo jis sudaro junginį (Paulauskienė 2002: 25).

Iš esmės tokia nuomonė pateikiama ir naujausioje literatūroje: „Silpnasis valdymas semantikos santykių požiūriu jau nėra valdymas, nes priklausomasis žodis nėra reikalaujamas“ (Judžentis 2022: 148).

1.3. Prijungiamųjų ryšių aprašymo modelių palyginimas

Kaip atskleidžia užsienyje plėtojamos sintaksinės teorijos, jose operuojama ne valdymo ir šliejimo, o komplementavimo ir modifikavimo sąvokomis. Komplementavimas ir modifikavimas skiriami kaip du sintaksinio ryšio (sintaksinės priklausomybės) tipai. Tai matyti ir iš 1991 m. Iliojaus universitete apgynusios disertaciją iš teorinės ir taikomosios lingvistikos Christinos Biavos pateikiamo apibūdinimo: komplementais jos vadinami sakinio žodžių reikšmę papildantys elementai, kurie yra būtini, o modifikatoriais laikomi sakinyje nebūtini elementai. Dar ji pateikia tokią informaciją: „Modifikatoriais paprastai eina prieveiksmiai ir būdvardiški žodžiai. Komplementai paprastai būna daiktavardžiai ar įvardžiai“⁴ (Biava 2020). Remiantis tokia samprata, modifikavimas turėtų apimti lietuvių kalbos sintaksėje skiriamą derinimą ir šliejimą, o pagrindinis komplementavimo ir modifikavimo skyrimo kriterijus yra papildymo reikalavimas ar nereikalavimas. Apie tokį kriterijų užsimenama ir lietuvių kalbotyros darbuose: „Užsienio kalbotyroje sintaksiniai ryšiai paprastai apibrėžiami ir skirstomi pagal vieną kriterijų – pagrindinio dėmens reikalavimą ar nereikalavimą“ (Vaskelaitė 2003: 145).

⁴ “Modifiers are typically adverbials and adjectivals. Complements are typically nouns / pronouns” (Biava 2020).

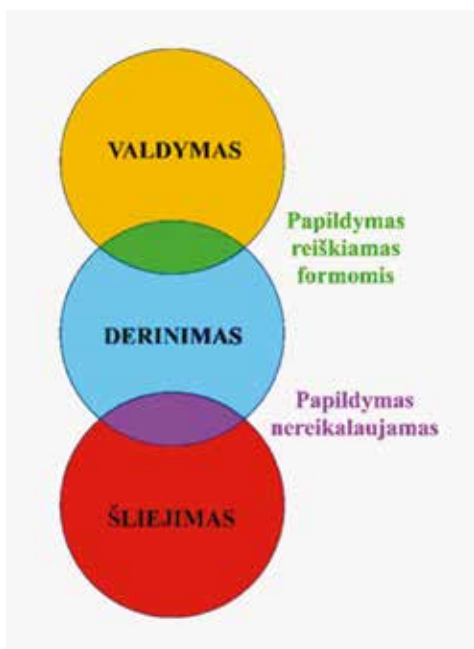
Naujausiuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose komplementavimą ir modifikavimą numatantis prijungiamųjų ryšių aprašymo modelis taikomas ir lietuvių kalbos prijungiamiesiems ryšiams perteikti: „<...> galima išskirti du sintaksinio ryšio (sintaksinės priklausomybės) tipus: komplementavimą (ang. *complementation*) ir modifikavimą (ang. *modification*) <...>. Šį sintaksinių ryšių skyrimą galima suformuluoti ir remiantis sintaksiniu reikalavimu: komplementas yra sintaksiškai reikalaujamas priedas, o modifikatorius – nereikalaujamas“ (Holvoet 2009: 72). Modifikavimui iliustruoti pateikiami pavyzdžiai su būdvardžiu irrieveiksniu:

<...> būdvardis *įdomi* MODIFIKUOJA daiktavardį *knyga*. <...> Junginyje *įdomi knyga* semantinį santykį tarp žodžių nustato modifikatorius *įdomi*; paties daiktavardžio *knyga* reikšmė nereikalauja požymio išraiškos, bet jeigu požymis išreikštas, tai aišku, kad jį reiškia modifikatorius. Panašus santykis pastebimas junginyje *įdomiai pasakoja*, kurrieveiksmais *įdomiai* apibūdina pasakojimą, bet paties veiksmožodžio *pasakoti* reikšmė tokio apibūdinimo neapima ir nereikalauja (Holvoet, Judžentis 2003: 14–15).

Iki pateikiant tokį modelį lietuvių kalbos sintaksėje buvo įprasta skirti tris prijungimo būdus, t. y. derinimą, valdymą ir šliejimą, o jiems skirstyti, kaip matyti iš čia pateikto derinimo, valdymo ir šliejimo aprašymo ir kaip apibendrinta Ramunės Vaskelaitės disertacijoje, taikyti du kriterijai: „LKG [*Lietuvių kalbos gramatikoje*] pateikiamas prijungiamųjų ryšių modelis remiasi šiais dviem kriterijais: 1) iš pagrindinio dėmens reikšmės kylančio priklausomojo dėmens reikalavimo kriterijumi; 2) priklausomojo dėmens formaliosios raiškos kriterijumi“ (Vaskelaitė 2009: 101).

Šį prijungiamųjų ryšių skirstymo modelį būtų galima pavaizduoti schema (žr. 1 pav.). Derinimui ir valdymui būdinga viena bendra savybė (ji diagramoje pažymėta žalia spalva) – papildymas reiškiamas formomis. Skiriasi jie tuo, kad valdymo atveju papildymas yra reikalaujamas, o derinimo – nereikalaujamas. Derinimas ir šliejimas turi bendrą požymį (pažymėta violetine spalva) – abiem atvejais papildymas nėra būtinas. Tiktai derinimo atveju ryšys reiškiamas formomis, o šliejimo – ne. Naujausiuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose taikomas prijungiamųjų ryšių skirstymo modelis kaip du prijungimo tipus numato komplementavimą ir modifikavimą. Jis pavaizduotas 2 pav.

Būtų galima kelti klausimą, kuris modelis labiau tinka lietuvių kalbos sintaksinei sandarai atskleisti. Anglų kalboje beveik nėra galūnių, todėl lie-



1 PAV. Derinimą, valdymą ir šliejimą numatantis prijungiamųjų ryšių skirstymas



2 PAV. Komplementavimą ir modifikavimą numatantis prijungiamųjų ryšių skirstymas

tuvių kalbai būdingo daiktavardiškųjų ir būdvardiškųjų žodžių derinimo joje irgi nėra (žr. 2 pav.). Net ir kilmininko ar daugiskaitos atveju, kai daiktavardis įgyja galūnes *-s*, *-s'* ar *-s*, jį pažymintis būdvardis jokios galūnės negauna (pvz., *big dog* ir *big dogs*). Derinimu (angl. *agreement*) čia kartais pavadinama tai, kas kai kuriuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose suprantama kaip koreliacija (pvz., Labutis 1998: 38, DLKG 1997: 478), t. y. tarinio formos parinkimas pagal vardažodžiu išreikštą veiksnį, kaip teiktame pavyzdyje *Danny and Toni know me* ir *Toni knows me*. „Ryšys tarp veiksmažodžio ir jo vardažodinio veiksnio dažnai žymimas kaip derinimo sistema, kurioje tam tikros vardažodžių formos koreliuoja su konkrečiomis veiksmažodžio formomis“⁵ (Bowers 2001: 25). Tokia koreliacija nėra lietuvių kalbos sintaksėje vartojamo termino *derinimas* atitikmuo. Akademiniėje lietuvių kalbos

⁵ „The relation between a verb and its subject nominal, for example, is frequently marked by an agreement system in which specific morphological forms of the nominal correlate with specific forms of the verb“ (Bowers 2001: 25).

gramatikoje nurodoma: „Derinimo būdu jungiami tokie žodžiai, kurie turi tas pačias gramatines kategorijas: giminę, skaičių, linksnį“ (LKG 1976: 11).

Nustatant sintaksinius ryšius tarp žodžių anglų kalboje, esminis dalykas yra žodžių tvarka sakinyje. Lietuvių kalboje žodžių tvarka neturi beveik jokios sintaksinės informacijos ir tiesioginiai sintaksiniai ryšiai sakinyje daugiausia parodomi žodžių galūnėmis, nesvarbu, kokioje pozicijoje sakinyje tie žodžiai būtų. Todėl, modifikavimu apimant šliejimą ir derinimą, būtų atmetami tam tikri galūnėmis teikiami sintaksiniai duomenys, iš kurių matyti, su kuriuo žodžiu kuris yra derinamas, tiksliau sakant, iš kurių derinamuosius pažyminius galima skirti nuo aplinkybių.

Vis dėlto ir komplementavimą bei modifikavimą kaip du tipus numatantis prijungiamojo ryšio skirstymas derinimo sąvokos išvis neatmeta. Derinimą čia tik siūloma laikyti morfosintaksiniu, o ne sintaksiniu ryšiu, taigi jis perkeliamas į kitą plotmę – į morfosintaksę. Kitaip tariant, čia siūloma sintaksinius ryšius skirti nuo morfosintaksinių reiškinių, jų netaipinti (Holvoet, Judžentis 2003: 12), siūloma vieną nuo kitos skirti „sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės“ sąvokas (Holvoet 2009: 118). Tiesa, terminas *morfosintaksė* ir pasirodė tik šiuose darbuose, t. y. darbuose, kuriuose siūloma lietuvių kalbos sintaksėje taikyti du prijungiamojo ryšio tipus – komplementavimą ir modifikavimą. Ankstesniuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose šis terminas neminimas. Naujojo lietuvių kalbos sintaksėje prijungiamųjų ryšių aprašymo, pateikiamo *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose*, paskatą ar priežastį, matyt, būtų galima rasti šios serijos pirmojo leidinio *Sintaksinių ryšių tyrimai* pratarmėje: „Serijos tikslas – skatinti diskusijas teorinės lietuvių kalbos gramatikos klausimais“ (Holvoet, Judžentis 2003: 7).

2. DAIKTAVARDŽIO KILMININKAS

Skirtingos nuomonės pasakomos dėl kilmininku išreikšto nederinamojo pažyminio ryšio su pažymimuoju žodžiu. Morfologiškai jis reiškiamas daiktavardžio ar įvardžio kilmininku, tačiau dėl to, koks sintaksinis ryšys juos sieja, kalbininkų nuomonės nesutampa: vieni teigia, kad tai valdymas, kiti – kad šliejimas.

Šiame straipsnyje skiriami du atvejai: vienu atveju kilmininko, kaip priklausomojo žodžio, santykis su pagrindiniu žodžiu (išreikštu kitu daiktavardžiu) yra valdymas, kitu – šliejimas. Toks skyrimas bus pagrindžiamas argumentais.

2.1. Valdymo atvejais

V. Labutis, pateikdamas daiktavardžių valdymo pavyzdžius, šalia pateikia žodžių junginius *maišas bulvių* ir *medžio šaka* (Labutis 1998: 34), nors anksčiau pastraipoje yra nurodęs, kad „<...> valdymas nėra toks grynai formalus žodžių santykių reiškimo būdas kaip derinimas. Valdymas tam tikru mastu susijęs su linksnio forma reiškiamą semantinė ir sintaksinė funkcija, taip pat vienur daugiau, kitur mažiau priklauso nuo valdančiojo žodžio leksinės reikšmės“ (Labutis 1998: 34). Žodžių junginyje *maišas bulvių* iš tikrųjų taip ir yra: žodis *maišas*, kaip ir kiti talpą, matą reiškiantys daiktavardžiai, reikalauja kilmininko kaip papildymo, tačiau apie žodžių junginį *medžio šaka* to pasakyti tikrai negalima. Šiam žodžių junginiui apibūdinti labiau tiktų šliejimo formuluotė, pateikta, pvz., Broniaus Kalinausko: „Žodžių prišliejimas – tik prasminiais ryšiais pagrįstas, su formų kaita nesusijęs žodžių prijungimas“ (Kalinauskas 1963: 9). B. Kalinauskas mini ir kitą šliejimo požymį: „Kai kurie kalbininkai mūsų vadinamą silpnąjį valdymą laiko linksnių ar prielinksnių konstrukcijų prišliejimu, nes valdomieji žodžiai čia jau neat-sako į objekcinio linksnio klausimus, o į aplinkybėms ar pažyminiui būdingus klausimus (*kada atsitiko? – vasarą, koks žiedas? – aukso ir pan.*)“ (Kalinauskas 1972: 4). Taip yra ir šiuo atveju: žodis *medžio* atsako į pažyminio klausimą – *kokia? kieno šaka?*, o ne *ko šaka?*, kaip *norėti obuolio – ko norėti?* – čia jau būtų valdymas, taip pat *maišas bulvių – maišas ko?*, ne **maišas koks, kieno?*

LKG valdymas išvelgiamas ir tokiuose žodžių junginiuose kaip *tėvo knyga*, *draugo žodžiai*, *aukso žiedas* (LKG 1976: 16), tačiau tiek aptariant sintaksinius ryšius (LKG 1976: 16), tiek aprašant daiktavardinius junginius ryškinama, kad tam tikriems daiktavardžiams kilmininkas būtinas, jis reikalaujamas kaip leksinės reikšmės papildymas:

Daiktavardžio kilmininką valdo tokie daiktavardžiai, kurie kilmininko reikalauja kaip leksinės reikšmės papildymo. Tai neapibrėžto kiekio reikšmės daiktavardžių, pvz., *truputis*, *dalis*, *mažuma*, *daugybė*, junginiai su konkrečių ar abstrakčių daiktavardžių kilmininku; kiekio mato vienetus žyminčių daiktavardžių, pvz., *litras*, *metras*, *kilogramas*, *tona*, *sauja*, *gabalas*, junginiai su medžiagas reiškiančių daiktavardžių kilmininku; indus ar patalpas reiškiančių daiktavardžių, pvz., *stiklinė*, *puodelis*, *maišas*, *statinė*, *butelis*, junginiai su seikėjamų daiktų pavadinimus reiškiančių daiktavardžių kilmininku; vienu ar kelių daiktų kuopą, sancaupą reiškiančių daiktavardžių, pvz., *būrys*, *pulkas*, *grupė*, *krūva*, junginiai su asmenis, gyvūnus ar daiktus reiškiančių daiktavardžių kilmininku (LKG: 1976: 202–203).

Valdyti kilmininką gali ir būdvardžiai, pvz., *vertas ko? – dėmesio, pagarbos*, bei matą reiškiantys prieveiksmiai, pvz., *daug problemų*. Daiktavardžio kilmininką valdo ir skaitvardžiai:

Kiekiniai skaitvardžiai nuo *vienuolikos* iki *devyniolikos*, taip pat dešimtis, šimtus, tūkstančius, milijonus ir t. t. reiškiantys skaitvardžiai ir visi kuopiniai skaitvardžiai, išskyrus, gal būt, tik *vienetą*, valdo objekto kilmininką, pvz.: *dešimt rublių, vienuolika dienų, šimtas mokinių, tūkstantis gyventojų, ketvertas arkliai*. Šiuose junginiuose kilmininkas yra būtinas skaitvardžio leksinei reikšmei papildyti. Jis rodo objektą, kurio kiekį žymi skaitvardis (LKG 1976: 15–16).

Kai daiktavardžio kilmininką valdo kita kalbos dalis, ne veiksmažodis, paprastai tas kilmininkas eina po jį valdančio žodžio. Tokia padėtis dažnai ir rodo žodžių junginių reikšmės skirtumus: *saldainių dėžutė* (gali būti tuščia, atributinis santykis) ir *dėžutė saldainių* (būtinai yra su saldainiais, valdymas). Tai yra vienas iš tų labai retų atvejų lietuvių kalboje, kai žodžių tvarka yra svarbi.

Viename šaltinyje apie būdvardžių junglumą rašoma: „Bevardės giminės būdvardžių formas įjungti į būdvardinių junginių formų paradigmą netinka, nes šio būdvardžio junglumo ypatybės dažniausiai skiriasi nuo būdvardžio junglumo ypatybių“ (PŽJ). Tik iš dalies galima su tuo sutikti. Būdvardžių valdymas yra toks stiprus, kad jam šis teiginys negalioja, plg.: (*kibiras*) *pilnas vandens* ir *čia visur pilna vandens, šiukšlių*. Bevardės giminės forma *pilna* valdo tą patį kilmininką kaip ir jos pradinė forma – vienaskaitos vyriškosios giminės vardininkas *pilnas*.

2.2. Šliejimo atvejis

Nevienodai vertinami ir kilmininku reiškiamo nederinamojo pažyminio ryšiai. LKG, kaip jau užsiminta, jie laikomi valdymu: „Atskirą grupę sudaro daiktavardiniai junginiai su daiktavardžių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių kilmininku, pvz., *tėvo knyga, draugo žodžiai, aukso žiedas, mūsų namai*. Šiuose junginiuose daiktavardžio valdomas kilmininkas yra apibrėžtas linksnis“ (LKG 1976: 16). A. Paulauskienė tuo stebisi: „Įdomus faktas, kad prie valdomųjų žodžių priskiriamas nusakomasis nederinamojo pažyminio kilmininkas, rodantis ne objektinius, o atributinius santykius, be to, dažnai sinonimiškai vartojamas su derinamaisiais būdvardžiais (plg. *aukso žiedas* ir *auksinis žiedas, vario vartai* ir *variniai vartai, vakaro žinios* ir *vakarinės žinios*)“ (Paulauskienė 2002: 25). Tokio kilmininko valdymu abejo-

ja ir kitų šalių kalbininkai. Pavyzdžiui, Olga Spevak knygoje „Daiktavardžių valentingumas“ (*Noun Valency*) rašo: „Kilmininko, reiškiančio medžiagą, kilmę, vertę ar sudėtį, valdantysis žodis pagal savo prasmę nereikalauja“⁶ (Spevak 2014: 186). Taigi, autorė teigia, kad tokiuose junginiuose kaip *dramblio kaulo, iš dramblio kaulo* (kaip ir *aukso žiedas, žiedas iš aukso*) pažymimasis žodis savo reikšmei papildyti kilmininko nereikalauja.

Į reikalavimo kriterijų orientuota ir naujausia literatūra prijungiamųjų ryšių klausimais – pagal jį skiriamas valdymas (komplementavimas) ir apibūdinimas (modifikavimas):

Sintaksiniai ryšiai autoriaus suvokiami kaip semantiniais santykiais besiremiantis sintaksės lygmens reiškinys, dažniausiai reiškiamas morfologinėmis formomis. Skiriamos dvi prijungimo atmainos – valdymas (komplementavimas) ir apibūdinimas (modifikavimas). Valdymu vadinamas toks sintaksinis ryšys, kai vienas žodis dėl prasmės reikalauja kito žodžio. Toks ryšys, kai nei reikšmės, nei sintaksės požiūriu joks papildymas žodžiui nėra būtinas, tačiau jis su tuo žodžiu sintaksiškai yra susijęs, vadinamas apibūdinimu (Judžentis 2022: 135).

Nors čia skiriami tik du prijungiamųjų ryšių tipai, tačiau aiškiai pasakoma, kad, pagrindiniam žodžiui nereikalaujant pagal prasmę tam tikro papildymo, priklausomas žodis negali būti valdomas. O A. Paulauskienė ir tiesiogiai svarsto, kad pagal reikalavimo kriterijų nederinamojo pažyminio ryšį su pažymimuoju žodžiu natūraliau vertinti kaip šliejimą:

Šliejimo ryšys junginyje *namo stogas* atrodo kur kas natūralesnis, jis susiaurina (kaip ir kiekvienas atributinės reikšmės žodis) daiktavardžio *stogas* reikšmę, pasako, kam jis priklauso (posesyvinis ryšys), o pats stogas visai nereikalauja tokio nusakymo. Pvz.: *Apsnigtas s t o g a s yra slidus, laiptoti pavojinga* (Paulauskienė 2002: 25).

Ir kiti atributiniai santykiai, pavyzdžiui, derinamojo pažyminio ryšys su pažymimuoju žodžiu, nėra valdymas, nes pažyminio, tiek derinamojo, tiek nederinamojo, daiktavardis savo reikšme paprastai nereikalauja. Apie derinamąjį pažyminį taip ir teigiama naują prijungiamųjų ryšių skirstymo modelį pateikiančiose publikacijose. Štai apie žodžių junginio *įdomi knyga* derinamąjį pažyminį pasakyta: „Daiktavardžio reikšmė jokių būdu nereikalauja, kad šis požymis būtų išreikštas; šis požymis nėra būtinas elementas daiktavardžio reikšmei suvokti“ (Holvoet, Judžentis 2003: 14). Lyg ir nėra pagrindo neigti šią savybę nederinamojo pažyminio atveju.

⁶ “Genitives expressing matter, origin, price, or content are not required by the sense of their governing nouns” (Spevak 2014: 186).

Akademinėje gramatikoje, kur nurodyta, kad šliejimas yra toks ryšys, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio pastarojo nereikalaujamas, ir kartu teigiama, kad praktiškai šliejimu dažnai laikomas toks ryšys, kai „prie pagrindinio dėmens prisijungia nelinksniuojamoji forma“ (LKG 1976: 12), daiktavardžių junginiai su kilmininku vertinami kaip valdymo atvejai, tačiau čia irgi pateikiama šliejamų linksniuojamųjų formų pavyzdžių. Antai rašoma, kad šliejimo ypatybė būdingiausiarieveiksmiams, bet toliau priduriama: „Savo funkcija ir santykiu su pagrindiniu žodžiurieveiksmius atitinka aplinkybinės reikšmės linksniai“ (LKG 1976: 17). Pateiktame pavyzdyje *šią naktį lijo* daiktavardis *naktį* yra linksniuojama forma, kuri šliejama prie veiksmažodžio kaip laiko aplinkybė. Toks aplinkybinės reikšmės galininkas savo esme niekuo nesiskiria nuo nederinamuoju pažyminiu einančio kilmininko – tai yra linksniuojamoji forma, kurios pagrindinis žodžių junginio dėmuo nereikalauja. Ir kiti, vietos aplinkybę reiškiantys linksniai, pvz., vietininkas, kai kurių vietą reiškiančių žodžių įnagininkas (pvz.: *patvoriais, paežere, paupiu*), yra šliejami, o ne valdomi.

3. PRIELINKSNINĖS KONSTRUKCIJOS

Kai kur galima rasti teiginių, kad linksnį valdo ir prielinksnis. „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ teigiama: „Lietuvių kalboje linksnių formas dažniausiai valdo veiksmažodžiai (pvz., *matau namus, noriu duonos*), prielinksniai (pvz., *prie lango, per jūrą*)“ (VLE_e). Apie prielinksnių valdymą kalba ir A. Holvoetas: „<...> prielinksnių junginiai ir yra ryškiausi linksnio valdymo pavyzdžiai“ (Holvoet 2009: 115).

Tačiau jau gerokai ankstesniuose šaltiniuose pasakyta: „Prielinksniniu <...> valdymu vadinamas žodžių prijungimas prie juos valdančių žodžių per įvairius prielinksnius“ (Kalinauskas 1961: 33). Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje nurodyta: „Tiesioginiu sintaksiniu ryšiu susiję du ar keli savarankiškos leksinės reikšmės žodžiai, įeinantys į sakinio sandarą, vadinami sintaksiniais žodžių junginiais. <...> Junginį gali sudaryti tik savarankiškos leksinės reikšmės žodžiai: veiksmažodžiai, daiktavardžiai, būdvardžiai, skaitvardžiai, įvardžiai irrieveiksmiai“ (LKG 1976: 9). Prielinksnis nėra savarankiška kalbos dalis, tai tik tarnybinis žodis, rodantis žodžių ryšius sakinyje ar žodžių junginyje, ir tai labai aiškiai pasako V. Labutis: „Lietuvių kalboje <...> žodžių ryšiai pirmiausia rodomi žodžių formomis (ypač linksniais), po to tarnybiniais žodžiais (prielinksniais ir jungtukais) ir tik paskutinėje vietoje žodžių tvarka“ (Labutis 1998: 25). V. Labutis nepritaria tei-

giniui, kad prielinksnis valdo linksnį: „Tad prielinksnio, nesavarankiško žodžio, ryšio su linksniu formą vadinti valdymu netinka. Laikant, kad prielinksnis valdo linksnį <...>, prielinksnio valdymo sąvoka darosi dviprasmė: ir veiksmožodis (ar kitas žodis) valdo linksnį su prielinksniu, ir pats prielinksnis „valdo“ tą patį linksnį“ (Labutis 1998: 35).

Taigi, *Lietuvių kalbos gramatikos informacinėje sistemoje* bus laikomasi lietuvių kalbotyroje jau senokai įsitvirtinusios nuostatos, kad prielinksnis nevaldo linksnio. Kai veiksmožodis valdo kelis linksnius, jie visi vienodai reikalingi – *dovanoti kam? ką?* Jei prielinksnis vartojamas su keliais linksniais (*už – ko?, ką?; po – ko?, ką?, kuo?*), sakinyje jis visada būna tik su vienu kuriuo nors linksniu, o su kuriuo – lemia veiksmožodis, ne pats prielinksnis.

Prielinksnio ir linksnio konstrukcija, kaip ir linksnis, gali būti tiek valdoma, tiek šliejama prie pagrindinio žodžių junginio dėmens: jei ji reikalinga žodžio reikšmei papildyti, tada yra valdoma, o jei prie žodžio prisijungia jo nereikalaujama, yra šliejimas. Taigi, žodžių junginyje *rašo laišką* išvelgtume valdymą, o *rašo į Vilnių* – šliejimą. VLE_e pateikti prielinksnio valdymo pavyzdžiai yra prielinksninės konstrukcijos, kurios gali būti ir valdomos, ir šliejamos: *prie lango – Jonas ilgai stovėjo prie lango ir mąstė* bus šliejimas, nes *stovėti* prielinksninės konstrukcijos *prie + kilmininkas* nereikalauja, tačiau yra žodžių, jos reikalaujančių, pvz., *privažiuoti: automobilis privažiavo prie sankryžos ir sustojo*. Tokių pavyzdžių galima rasti ir daugiau: prielinksninė konstrukcija *į + galininkas* yra šliejama prie žodžio *siųsti* (*siųsti į Vilnių, į Lietuvą, į užsienį*), tačiau ji yra valdoma žodžio *panardinti* (*panardinti į vandenį, į alyvą*) ir t. t.

IŠVADOS

1. Daiktavardžio kilmininkas, susijęs tiesioginiu sintaksiniu ryšiu su kitu daiktavardžiu, gali būti ir jo valdomas, ir prie jo šliejamas. Tai priklauso nuo pagrindinio žodžio reikšmės: matą reiškiantys daiktavardžiai, skaitvardžiai ir kai kurios kitos kalbos dalys reikalauja papildymo, taigi kilmininkas yra valdomas. Nederinamojo pažyminio, kaip ir derinamojo pažyminio, daiktavardis nereikalauja, todėl kilmininku išreikštas nederinamasis pažyminis yra šliejamas.
2. Esama nuomonių, kad prielinksnis valdo linksnį. Tačiau lietuvių kalbos sintaksėje jau senokai įsitvirtinusi nuostata, kad sintaksiniais ryšiais gali būti susietos tik savarankiškos kalbos dalys. Prielinksnis yra tarnybinė kalbos dalis, detaliau parodanti ryšį tarp savarankišką reikšmę turinčių žodžių.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Aliyeva Narmin 2014: A View on the Syntactical Relations. – *American Journal of Linguistics* 3(2), 41–45.
- Ambrasas Vytautas 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 4–44.
- Babickienė Zofija, Venckutė Regina 2013: *Kalbos mokslo pagrindai*: vadovėlis, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Balkevičius Jonas 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valsstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Biava Christina 2020: *What is the Difference between Modifier and Complement?* Prieiga internete: <https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-modifier-and-complement>.
- Bowers John 2001: *Syntactic Relations*. Prieiga internete: <https://conf.ling.cornell.edu/bowers/SyntRelCompl.pdf>.
- Bučienė Laimutė 2014: *Lietuvių kalbos sintaksė. Teorija ir praktika*: mokojoji knyga, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- DLKG 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grenda Česys 1964: Dėl veiksmažodinių junginių klasifikacijos. – *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Kalbotyra* 10, 137–142.
- Henisz-Dostert Bożena, Macdonald Ross R., Zarechnak Michael 1979: Machine Translation. – *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 11, ed. W. Winterk, Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- Holvoet Axel 2009: *Bendrosios sintaksės pagrindai*, Vilnius: Asociacija „Academia Salensis“.
- Holvoet Axel, Judžentis Artūras 2003: Sintaksinių ryšių tipai. – *Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1: Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Judžentis Artūras 2022: Prijungiamasis ryšys sovietų okupacijos laikų lietuvių sintaksės darbuose. – *Bendrinė kalba* 95, 133–161.
- Kay Martin, Gawron Mark, Norvig Peter 1994: *Verbmobil: A Translation System for Face-to-Face Dialog*, Stanford: CSLI.
- Kalinauskas Bronius 1961: Žodžių junginys kaip sintaksės objektas. – *Tarybinė mokykla* 5, 31–39.
- Kalinauskas Bronius 1963: Žodžiai ir žodžių junginiai sakinyje. – *Kai kurie gramatikos ir stilistikos klausimai*: medžiaga mokytojui, Kaunas: Valsstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- Kalinauskas Bronius 1972: *Lietuvių kalbos žodžių junginių sintaksė*: mokyimo priemonė, Vilnius: Valstybinis pedagoginis institutas.
- Labutis Vitas 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- LIGIS – *Lietuvių kalbos gramatikos informacinė sistema*. Prieiga internete: <https://ligis.lki.lt>.
- LKG 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3*, Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė Aldona 2002: Sintaksės atskyrimas nuo morfologijos XX a. kalbotyroje. – *Kalbų studijos 3*, 23–26.
- PŽJ – *Prijungiamieji žodžių junginiai*. Prieiga internete: <https://mokslai.lietuviuzodynas.lt/lietuviu-kalba/prijungiamieji-zodziu-junginiai>.
- Sirtautas Vytautas 1978. *Pagrindinių sakinio dalių derinimas*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
- Slišienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Slišienė Nijolė 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Slišienė Nijolė 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(2)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Spevak Olga 2014: Noun Valency in Latin. – *Noun Valency*, ed. O. Spevak, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 183–213.
- Šveikauskienė Daiva 2013: Sintaksinė žodžių trauka. – *Acta Linguistica Lithuanica 69*, 130–153.
- Tesnière Lucien 1959: *Éléments de syntaxe structurale*, Paris: Klincksieck.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2001: *Lietuvių kalbos būdvardžių valentingumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2023: „Prieraišus“, „prieraišumas“ valentingumas dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje. – *Acta Linguistica Lithuanica 88*, 181–205. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/103312>.
- Vaskelaitė Ramunė 2009: *Sintaksinių ryšių modeliai lietuvių kalbos sintaksėje*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vaskelaitė Ramunė 2003: Lietuvių kalbos daiktavardiniai junginiai sintaksinių ryšių požiūriu. – *Acta Linguistica Lithuanica 48*, 143–158.
- VLE_e – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/valdymas-1/>.
- Winograd Terry 1983: *Language as a Cognitive Process 1: Syntax*, London: Addison-Wesley Publishing Company.
- Žiugžda Juozas 1960: *Lietuvių kalbos gramatika 2: Sintaksė*, Kaunas: Valskybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- ŽS – *Žodžių santykiai*. Prieiga internete: <http://www.saltiniai.info/index/details/606>.

Gauta 2023-12-13
Priimta 2024-11-04

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ
CONTROL OR ADJOINING: THE GENITIVE MEANS
NON-AGREEING ATTRIBUTE AND PREPOSITIONAL
CONSTRUCTION

S u m m a r y

When discussing syntactic relations in their most general terms, opinions usually do not differ much. Everyone admits that agreement is such a subordinating relation, when the dependent word acquires the forms of the head word (genus, number, case). Disagreements arise when defining control. There are different views on the control of the locative: from providing examples of this case in the control section to strictly stating that the locative cannot be controlled. In most publications, adjoining is defined as a relation when the dependent word joins the head word, the latter is not required and the adjoined word is not necessary for the meaning of the head word.

In works representing or oriented towards Western linguistics, two types of subordination are distinguished – complementation and modification. The criterion for their designation is the requirement or non-requirement of complementation. The requirement of complementation arises from the semantic insufficiency of the word. In the syntax of the Lithuanian language, three types of relations are distinguished: control, agreement and adjoining.

Due to the differences in opinions regarding subordinating relations, the relationship of a non-agreeing attribute with a head word is also assessed differently. It is customary to consider it as a control, but the noun expressed by the genitive in this case is not needed to supplement the meaning of another word (noun), therefore, when defining control as such a relationship, when a requirement is made, it should be considered only the relationship of certain nouns (denoting measure, capacity) with the genitive, and the relationship of a non-agreeing attribute with a head word should be assessed as adjoining.

The prepositional construction, like the cases, can be controlled and adjoined to the head word, for example, the prepositional construction *to+accusative* in the word combination *dip in water* is controlled, and it is adjoined in the word combination *send to Vilnius*.

A preposition cannot control a case, because syntactically related words are only content words. When a verb controls several cases, all of them are equally necessary and can all be in one sentence – *dovanoti ką?* (*give what?* – accusative) *kam?* (*to whom?* – dative). If a preposition is applied with several cases (*už* – *behind*+genitive, *for*+accusative; *po* – *after*+genitive, *what*+accusative, *under*+instrumental),

it is always used with only one case, and which case is used determines the verb, not the preposition itself.

KEYWORDS: syntactic relationships, control, adjoining, genitive, non-agreeing attribute, prepositional constructions.

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
daiva.sveikauskiene@lki.lt

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ VALDYMAS AR ŠLIEJIMAS: KILMININKU REIŠKIAMAS NEDERINAMASIS PAŽYMINYS IR PRIELINKSNINĖ KONSTRUKCIJA

S a n t r a u k a

Aptariant sintaksinius ryšius pačiais bendriausiais bruožais, paprastai nuomonės daug nesiskiria. Visi pripažįsta, kad derinimas – tai toks prijungiamasis ryšys, kai priklausomas žodis įgyja pagrindinio žodžio formas (giminę, skaičių, linksnį). Nesutarimų kyla apibrėžiant valdymą. Skirtingai žiūrima į vietininko valdymą: vienur šio linksnio pavyzdžių teikiama valdymo skyriuje, kitur reiškiamą griežta nuomonė, kad vietininkas negali būti valdomas. Šliejimas daugumoje publikacijų apibrėžiamas kaip ryšys, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio, pastarojo nereikalaujamas, ir šliejamasis žodis nėra būtinas pagrindinio dėmens reikšmei.

Vakarų lingvistikai atstovaujančiuose ar į ją orientuotuose darbuose skiriami du prijungiamojo ryšio tipai – komplementavimas ir modifikavimas. Kriterijus jiems skirti yra papildymo reikalavimas arba nereikalavimas. Papildymo reikalavimą kelia žodžio semantinis nepakankamumas. Lietuvių kalbos sintaksėje skiriami trys prijungimo būdai: valdymas, derinimas ir šliejimas.

Skiriantis nuomonėms dėl prijungiamųjų ryšių, nevienodai vertinamas ir nederinamojo pažyminio ryšys su pažymimuoju žodžiu. Įprasta jį laikyti valdymu, tačiau kilmininku reiškiamas daiktavardis tokiu atveju nėra reikalingas kito žodžio (daiktavardžio) reikšmei papildyti, taigi, valdymą aiškinant kaip tokį ryšį, kai yra keliamas reikalavimas, juo reikėtų laikyti tik tam tikrų daiktavardžių (reiškiančių matą, talpą) ryšį su kilmininku, o nederinamojo pažyminio ryšys su pažymimuoju žodžiu vertintinas kaip šliejimas.

Prielinksninė konstrukcija, kaip ir linksnis, gali būti ir valdoma, ir šliejama prie pagrindinio žodžių junginio dėmens, pvz., prielinksninė konstrukcija *į + galininkas* žodžių junginyje *panardinti į vandenį* yra valdoma, o žodžių junginyje *siųsti į Vilnių* – šliejama.

Lietuvių kalbos sintaksėje numatoma, kad prielinksnis linksnio nevaldo, sintaksiniais ryšiais susieti būna tik savarankiškos reikšmės žodžiai. Kai veiksmažodis valdo kelis linksnius, visi jie yra vienodai reikalingi ir gali būti viename sakinyje visi – *dovanoti kam? ką?* Jei prielinksnis vartojamas su keliais linksniais (*už – ko?, ką?*; *po – ko?, ką?, kuo?*), jis visada sakinyje būna tik su vienu kuriuo nors linksnium, o su kuriuo – nulemia veiksmažodis, ne pats prielinksnis.

ESMINIAI ŽODŽIAI: sintaksiniai ryšiai, valdymas, šliejimas, kilmininkas, nederinamasis pažymins, prielinksninės konstrukcijos.

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
daiva.sveikauskiene@lki.lt